

İki Kardeş Devletin Ortak Sorunu: Karabağ ve Ermeni Meselesi

Mustafa Gökçe*

Özet

Türklerle Ermeniler, Anadolu'da ve Kafkasya'da 19. yüzyıla kadar birlikte yaşamıştır. 19. yüzyılda Rusya'nın Kafkasya'yı işgali ile birlikte hem Anadolu'da hem de Kafkasya'da yapay bir sorun olarak Ermeni Meselesi ortaya çıkmıştır. Rusya sıcak denizlere açılma hedefine ulaşmak için önündeki en büyük engel olan Osmanlı Devleti'nin topraklarında sorunlar çıkararak bu amacına ulaşmak istiyordu. Bu doğrultuda Rusya, 19. yüzyılın başında Kafkasya'nın işgalinin hemen ardından bir yandan İran ve Anadolu'dan Ermenilerin Karabağ gibi tarihi Türk topraklarına göçlerini teşvik ederken diğer taraftan Anadolu'da yaşayan Ermenileri kışkırtarak Osmanlı topraklarında karışıklıklara neden oluyordu. Bu nedenle Ermeni meselesi ile Karabağ ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde meydana gelen çatışmalar birbirinden ayrı düşünülemez. Birinci Dünya Savaşı sırasında da Azerbaycan topraklarında Ermenilerin yaptığı katliamlara Osmanlı ordusu müdahale etmiş, ancak Mondros Ateşkes Anlaşması ile Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan'dan çekilince Azerbaycan Türkleri yalnız kalmış ve süreç Sovyet Rusya'nın bölgeyi işgali ile tamamlanmıştır. Karabağ ise Azer-

baycan Türkleri ile Ermeniler arasında her zaman bir sorun olmuştur. Sovyet hâkimiyetinde geçen 70 yıldan sonra yirminci yüzyılın sonunda Karabağ merkezli başlayan çatışmalar, Azerbaycan-Ermenistan savaşına dönüşmüştür. 1994 yılında ateşkes sağlanmasına rağmen Azerbaycan topraklarının %20'si hâlâ Ermeni işgali altındadır.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Türkiye, Azerbaycan, Ermeni Meselesi, Rusya

Giriş

Tarih boyunca Türk boylarının yerleştiği bölgeler arasında yer alan Karabağ; Rus işgaline kadar Azerbaycan sahasında hüküm süren Türk devletlerinin hâkimiyet alanı içinde yer almıştır. Bu durum Kafkasya'nın Rusya tarafından işgaline kadar devam etmiştir. Rusya'nın Karabağ'ı da etkileyen Kafkasya politikası ise I. Petro döneminde şekillenir. 1722 yılında Hazar Denizi kıyısındaki Bakü ve Derbend gibi şehirleri işgal eden Rusların güneye doğru İran sınırlarına kadar ilerlemesiyle birlikte bölgenin tarihinde yeni bir dönem başlar. Ruslar bu dönem her ne kadar bu sahada kalıcı olamasa da Rusların hem işgal politikaları açısından hem de İran sahasında yaşayan Ermenileri kullanmaya başlamaları açısından bu harekât önemlidir. Sonraki dönemlerde de Rusya Kafkasya sahasında hâkim olmak için gayrimüslim olan Ermeni ve Gürcülerden yararlanacaklardır.

Rusya'nın Karabağ'ın da içinde bulunduğu Revan, Nahçıvan, Gence gibi Azerbaycan hanlıklarını işgal süreci 19. yüzyıl başlarında gerçekleştirdiği seferlerle başlamış, 1828'de Kaçar Hanedanlığı ile yapılan Türkmençay Antlaşmasıyla tamamlanmıştır.¹ Aras nehrinin kuzeyini topraklarına dahil eden Rusların politikalarının sonucu olarak bölgenin demografik ve etnik yapısı değişmeye

(*) Doç.Dr., Akşaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
(1) M.N. Tebrizli, *Azerbaycan Davası*, İstanbul 1946, s. 8; A.N. Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1999, s.323; A. Yalçın, "Türk Halklarında Milli Uyanış", *Avrasya Etüdleri*, C. 1, S. 4, Ankara 1995, s.8; S. Gömeç, *Türk Cumburiyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara 1999, s.21; M. Saray, "Azeri Türkleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.29, İstanbul 1984, s.28-29; A. Attar, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara 2005, s.38.39.

başlamıştır. İşgalden sonra Çarlık Rusyası I. Petro'dan beri devam eden politikaları gereğince Kafkasya, İran ve Anadolu Türklerinin arasındaki irtibatı koparmak için Ermenileri Karabağ civarına yerleştirmeye başlamıştır. Çarlık Rusyası özellikle İran ve Anadolu Ermenilerini, Kafkas sahasına getirerek Karabağ'a yerleştirdi.² 1829 yılında Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşması'ndan sonra yaklaşık 90 bin Ermeni, Kafkasya'ya göç etti.³ Bu göçte Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Anadolu'daki bazı Ermeni grupların Rus ordusuna katılmaları etkili olmuştur. Edirne Antlaşması'ndan sonra Rusya, göç eden Ermenileri daha önce oluşturduğu Ermenistan vilayetine yerleştirmiştir. 1832 yılındaki ilk resmi Rus sayımına göre Karabağ nüfusunun % 64'ü Azerbaycan Türk'ü, % 34'ü Ermeni iken bilhassa I. Dünya Savaşı sonrasında göç eden Ermenilerin Karabağ'a yerleştirilmesi, bölgede demografik dengelerin değişmesine neden oldu.⁴ Böylece eski Azerbaycan hanlıklarının topraklarında suni bir Ermeni bölgesi oluşturulmuştur.

Kafkasya'da gayrimüslim unsurların sayısının artması, Rusya'nın Müslüman ülkelerin topraklarına yönelik askeri faaliyetlerinde Ruslar için önemli bir lojistik destek kaynağı sağlamıştır. Örneğin, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Kafkasya Ermenileri casusluk faaliyetleriyle Rus ordusuna bilgi sağlamanın yanı sıra askerlere barınak bulmak, yaralıları tedavi etmek, yol ve köprüleri onarmak gibi başka görevleri de icra etmişlerdir. Buna karşılık Ruslar da Abaran, Talin ve Karpin bölgelerinde yaşayan Ermenilere silah yardımıyla bulunmuştur.⁵ Anadolu Ermenileri de savaş sırasında Rus ordusuna yaptıkları hizmetlerin karşılığı olarak bazı taleplerde bulunmuştur. Patrik Nerses ve İzmirliyan başkanlığında toplanan Ermeni meclisinin talepleri arasında Doğu Anadolu'daki Fırat'a kadar olan vilayetlerde Rusya'ya bağlı bir Ermenistan kurulması da vardır.⁶

Görüldüğü üzere Karabağ sahasında Ermeni nüfusunun artışı Azerbaycan top-

rakları kadar Anadolu için de bir sorun teşkil eder. Rusya, 19. yüzyılın sonlarından itibaren askeri faaliyetlerinde her fırsatta bölgenin etnik yapısından yararlanmaya çalışmıştır. Bu nedenle bu sahada yaşayan Ermenilere sadece silah ve para yardımıyla bulunmamıştır. 18 Ocak 1887 tarihli Osmanlı Dâhiliye Nezareti tezkiresine göre Anadolu Ermenilerini kışkırtmak amacıyla Rusya'dan "Karabağ" adlı propaganda kitapları gönderilmiştir.⁷ Rus arşiv belgelerine göre ise Kafkasya ve İran'daki Ermeni çeteleri Anadolu'ya saldırı girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu girişimlerin Rusya'nın bölge politikalarının bir ürünü olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Ermeni çetelerinin bu tür sızma hareketleriyle Anadolu'daki Müslüman köylerine saldırmalarının nedeni Ermeni ve Müslüman halkı birbirine düşman etmektir.⁸

Karabağ ve Doğu Anadolu'daki Ermenilerin faaliyetleri açısından Tiflis başşehbenderliği tarafından gerçekleştirilen yazışmalar oldukça önemlidir. Bu yazışmalar, günümüz Azerbaycan'ı ve Türkiye topraklarında meydana gelen gelişmelerin birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Örneğin 9 Şubat 1891 tarihli belgeden Karabağ Ermenilerinin emekli Rus Yüzbaşı Aşimof komutasında Van, Bayezid ve Muş dolaylarına saldırmayı planladığı; 26 Mart 1906 tarihli belgeye göre ise Erzurum vilayetinden 800 Ermeni fedaisinin Kafkasya Müslümanlarının katline katılmak üzere Gence'ye gittiği anlaşılmaktadır.⁹ Farklı tarihlerde Rusya'nın Karabağ'daki Ermenilere silah ve para yardımıyla bulunduğu ve Anadolu'ya saldırmak isteyen Karabağ Ermenilerinin Ruslar tarafından desteklendiğine dair arşiv belgeleri mevcuttur.¹⁰ Osmanlı

(2) C. Taşkıran "Karabağ'da Son Durum", *Yeni Türkiye*, C. 3, S. 16, Ankara, 1997, s.192.

(3) S. Sertçelik, *Rus Arşiv Belgeleri Işığında Ermeni Soykırımını İddialarına Dair*, Ankara 2004, s. 10.

(4) Gömeç, *age*, s.22-23; Y. Halaçoğlu, "Ermeni Meselesi ile İlgili Birkaç Rus Kaynağı", *Yeni Türkiye*, C. 7, S.38, Ankara 2001, s.735.

(5) Sertçelik, *age*, s.11.

(6) Halaçoğlu, *agn*, 736.

(7) Y. Sarımay vd., *Osmanlı Belgelerinde Karabağ*, İstanbul, 2009, s. 198.

(8) Sertçelik, *age*, s.13.

(9) Sarımay vd., *age*, s.199, 220.

(10) Yusuf Sarımay, vd., *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri*, Cilt, I, Ankara 2006, s.92.

arşiv belgeleri Ermenilerin Karabağ ve Anadolu'da gerçekleştirdiği faaliyetlerin birbiriyle bağlantılı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

20. Yüzyılın Başında Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri Arasında Kafkasya'da Yaşanan Çatışmalar

Kafkasya'nın nüfus yapısındaki değişim, çatışmalara da ortam hazırlamıştı. Revan ve Karabağ civarına yerleşen Ermenilerin Türklere saldırmasıyla başlayan olaylar 20. yüzyılın başlarında iyice arttı. 1905'ten itibaren Türklere Ermeniler arasında Gence ve Tiflis dolaylarında çatışmalar yaşandı. Bu sırada Ermeniler, Karabağ ve Tiflis'teki Rus askeri garnizonlarından destek gördüler.¹¹ Kafkasya'daki çatışmaların benzeri dönemin petrol merkezi olan Bakü'de de görülmektedir. Karabağ gibi Bakü'deki sorun da Rus işgalinden sonra şehrin nüfus yapısında meydana gelen değişimdir. Çarlık Rusyası'nın politikaları sonucunda Bakü kozmopolit bir şehir haline gelmişti. Özellikle petrol sahalarında çalışmak üzere Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinden ve İran'dan gelen işçiler şehrin etnik yapısını değiştirmişti. 20. yüzyılın başında petrol sektöründe çalışanların büyük bir kısmı Ermeni ya da Kafkasya'dan, diğer bölgelerden göç eden işçilerdi. Bu nüfus yapısı Bakü'de yaşanacak çatışmalara alt yapı hazırlamıştı. 1905 İhtilali döneminde yaşana çatışmalar oldukça şiddetli geçti.¹² Seyyah Jackson bu dönemi anlatırken "1905'te Tatarlar ile Ermeniler arasında çıkan çatışmalarda katliamlar yaşandı. Sokaklardan kan seli aktı. Aynı zamanda petrol sahaları da ateşe verildiğinden birçok yangın çıktı." ifadelerini kullanır.¹³

20. yüzyılın başında başlayan çatışmalar Bolşevik İhtilali'nden sonra da Ermenilerin Müslümanlara saldırmasıyla devam etti. Batum Antlaşması'ndan sonra Ermenilerin, Karabağ havalisindeki Müslümanlara yaptıkları zulümler nedeniyle binlerce aile Kars civarına göç etmek zorunda kaldı.¹⁴ İhtilalden

sonra Rus askerlerinin silahlarını dahi satarak Azerbaycan sahasını boşaltmaları bir kargaşa ortamının oluşmasına neden oldu. Boşluktan yararlanan Ermenilerin, Azerbaycan'ın güney batı sahasındaki şehir ve kasabaları yakıp yıkararak halkın yüzde altmışına yakınıni katletmeleri sonucunda zor duruma düşen Müslümanlar; Osmanlı askerlerinin yardımıyla güvenli bölgelere göç etmek zorunda kaldılar.¹⁵

Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın oluşturduğu konfederasyon uzun ömürlü olmayınca 28 Mayıs 1918'de Mehmed Emn Resulzade'nin başkanlık ettiği Azerbaycan Milli Şurası, Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etti. Yeni Azerbaycan Cumhuriyeti, Rusya'dan destek alan Şaumyan komutasındaki Ermenilerin Türk nüfusuna karşı soykırıma girişmesi üzerine Osmanlı Devleti'nden kendisinin tanınmasını ve askeri yardım göndermesini talep etti. Çünkü Azerbaycan Türklerinin kendilerini savunacak yeterli askeri gücü yoktu.

Osmanlı Devleti 4 Haziran 1918'de Azerbaycan ile yaptığı dostluk anlaşmasının 4. maddesine göre tehlikeye düşerse Azerbaycan'a askeri yardımda bulunmayı kabul etmişti. Bu nedenle İstanbul Hükümeti, Azerbaycan hükümetinin yardım talebini olumlu karşılayarak Enver Paşa'nın kardeşi olan Nuri Paşa komutasında bir tümeni yardıma gönderdi. Osmanlı ordusu Bakü'ye doğru ilerlerken Rusya, Osmanlı'nın Bakü'deki petrol kuyularını ele geçirerek zarar vereceği yönünde söylentiler çıkararak İngiltere gibi devletlerin desteğiyle Türk ordusunu durdurmaya çalıştı. Ayrıca Osmanlı'nın müttefiki olan Almanya da Batum'a asker çıkararak Kafkasya'daki petrol sahalarını Osmanlı'dan önce kontrol etmeye çalıştı. Bakü'ye doğru ilerleyen Kafkasya İslam Ordusu, Azerbaycanlı gönüllülerin yardımıyla Ermenilerin

(11) Taşkıran, *agm*, s.1192.

(12) M. Gökçe, *Siyah Altın Peşinde Hazar'da Bin Yıl*, Ankara 2012, s. 61.

(13) A.V. W. Jackson, *From Constantinople to the Home of Omer Khayyam*, Macmillan Company Press, New York 1911.

(14) Sarıay vd., *age*, s. 241.

(15) Sarıay vd., *age*, s.243.

desteklediği Bolşevikleri yenerek, 15 Eylül 1918'de Bakü'yü kurtardı.¹⁶ 1918 yılında yaşanan bu olaylar göstermektedir ki, Azerbaycan topraklarının kaderi uluslararası rekabetin aktörleri tarafından belirlenmektedir. 19. yüzyılın başlarında sadece Rusların sıcak denizlere açılma politikası nedeniyle hedef haline gelen bu topraklar; yüzyılın sonunda bölge petrolünün öneminin artması ile enerji hâkimiyeti politikalarının da hedefinde yer aldı. Karabağ, petrol gibi zengin enerji kaynaklarına sahip olmasa da hem Birinci Dünya Savaşı döneminde hem de günümüzde Hazar Denizi enerji kaynaklarının uluslararası pazara sevkiyatında enerji güvenliği açısından önem arz etmektedir.

Osmanlı ordusunun yardımıyla kısa bir süre için Ermeni zulmünden kurtulan Azerbaycan Türklerinin bu durumu uzun sürmedi. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup devletler arasında yer alınca ordusunu Bakü'den çekmek zorunda kaldı. Gönüllü olarak kalan Türk subayları Azerbaycan ordusunun oluşmasında ve eğitiminde görev aldılar.¹⁷ Osmanlı'nın çekilmesi ile oluşan boşluğu ise önce İngilizler, sonra da Sovyetler doldurdu. Azerbaycan ordusunun önemli bir kısmının Karabağ'daki Ermenilerin çıkardıkları karışıklıkları önlemeye çalıştığı bir sırada; Kızıl Ordu birlikleri 27 Nisan 1920'de Bakü'yü işgal etti. Bakü'nün işgalini kolaylaştıran Karabağ'daki çatışmalar da uluslararası rekabetin bir ürünüdür. İşgalden birkaç ay önce dönemin Karabağ Genel Vali Vekili Mahmutbekov'un içişleri bakanlığına gönderdiği telgraf bunu açıkça göstermektedir.¹⁸ Bahsi geçen telgrafa göre Zengezur bölgesinde devam eden çatışmalarda Ermenilere İngiliz askerleri yardım etmektedir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kaybetmesinden sonra Azerbaycan topraklarına yerleştirilen Ruslar ve Ermeniler, bölgenin zenginliklerinden Türklerden daha fazla yararlandılar.¹⁹ Sovyet döneminde Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyet olan Yukarı

Karabağ'daki Türk nüfusu giderek azalmış, nüfusun yüzde doksanına yakını Ermeni olmuştur.²⁰ Sovyet döneminde etnik sınırlar ile siyasi sınırlar nadiren uyumludur. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nde yapılan nüfus sayımında birbirinden farklı 104 ulus sınıflandırılmıştır.²¹ Değişik kökenli ulusların, belirli bir bölgede ve kesin bir siyasi sistemde yaşamaları, farklı kültürlerden gelmelerinin doğal bir sonucu olarak aralarındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Azerbaycan da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasına katılırken topraklarının bir kısmı Nahçıvan eyaleti bir kısmı Dağlık Karabağ eyaleti adını alarak parçalanmıştır. 1944'te 140.000 Azerbaycan Türkü'nün toprağı ellerinden alınarak Ermenilere verilmiştir. Toprakları elinden alınan Türkler yurtlarından sürüldüler.²² Sovyetlerin oluşturduğu bu yapı, Yukarı Karabağ örneğinde olduğu gibi Sovyet Rusya'nın çöküşü döneminde etnik çatışmaların yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

Azerbaycan'ın Bağımsızlığından Sonra Karabağ Sorunu

Sovyet sisteminin en fazla etkilediği coğrafyalardan biri de Kafkasya'dır. Kafkasya'nın genelinde Sovyetler yıkıldıktan sonra çatışmalar meydana geldi. Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Ermenistan arasında Sovyetlerin çöküşü sırasında başlayan mücadeleler hala etkisini sürdürmektedir.

(16) Gökçe, *age*, s.76.

(17) M. Saray, "Azeri Türkleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 29, İstanbul 1984, s. 32; Yalçın, *agn*, s.21; Gömeç, *age*, s.26; Hasanlı, *age*, s.100 vd., N. Ok "Yeni Azerbaycan Cumhuriyeti Kurulurken", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 62, İstanbul 1992, s.34; C. Aydın "Azerbaycan'da Devlet Terörü" *Tercüman Gazetesi*, 8 Şubat 1990; M.Gasimov, "Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisinin Mücadelesi", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.1, Ankara 2001, s.19.

(18) Telgraf için Bkz. Yusuf Sarıay, vd., *Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu*, Ankara 2001, s. 87.

(19) H.Baykara, "Kafkasya'da Ermenilerin Durumu ve Ermenistan'a Sessizce İlhak Edilen Azerbaycan Toprakları", *Türk Kültürü*, S. 84, Ankara 1969, s.48 vd; P. B. Henze, "Ulusal İç Muhalefetin Görünümü ve Yarattığı Sorunlar", Ed. S. E. Wimbush, *Sovyet Müslümanları*, Çev.: Y.T. Kurat, Yeni Forum Yay., Ankara 1988, s. 45; Taşkıran, *agn*, s.1193.

(20) H.Baykara, *agn*, s.53; A. Caferoğlu, "Sovyet İdaresindeki Esir Milletler", *Türk Kültürü*, S. 21, Ankara 1964, s. 31.

(21) S. E. Wimbush, *Sovyet Müslümanları*, Çev.: Y.T. Kurat, Ankara 1988, s.21; B. Shaffer, *Sınırlar ve Kardeşler*, Çev.: A. Gara, V. Kerimov, İstanbul 2008, s.82.

(22) A. Caferoğlu, "Sovyet...", s. 31; Gömeç, *age*, s.33.

Sovyet döneminde Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması konusundaki Ermenilerin çabaları sonuçsuz kalmıştı. Gorbaçov dönemindeki glasnost ve perestroyka politikalarından da cesaretlenen Ermeniler, 20. yüzyılın sonunda Yukarı Karabağ meselesini tekrar gündeme getirdiler. Sovyet Rusya'nın çöküşünün hızlandığı bir zamanda, 1987 yılında, Ermeniler, Yukarı Karabağ nüfusunun çoğunluğunun kendilerinden oluştuğu iddiasıyla bölgenin Ermenistan'a bağlanması için Moskova'ya başvurular. Gorbaçov'un Karabağ'ın sınırlarının değiştirilemeyeceğini söylemesi üzerine Ermenilerin bölgedeki faaliyetleri arttı. 12 Temmuz 1988'de Yukarı Karabağ Ermenileri, özerk bölge olarak resmen Ermenistan'a bağlandıklarını ilan ettiler. Devlet kurumlarına Ermenistan bayrağı çektiler. Birleşme planının son aşaması olarak 1 Aralık 1989 tarihinde Ermenistan Parlamentosu, Azerbaycan'a bağlı Yukarı Karabağ bölgesiyle birleşme kararı aldı. Moskova, Ermenistan Parlamentosunun aldığı bu karara tepki gösterdi. Ermenistan Parlamentosu, Azerbaycan'ın onayı olmadığından bu kararın Sovyet Anayasasının 78. Maddesini çiğnemiş oluyordu. Ermenilerin attığı bu adımlar, Azerbaycan'da büyük tepki yarattı. Ancak Ermenistan tutumuna devam etti. 9 Ocak 1990'da Karabağ bölgesi ekonomik ve sosyal gelişme planı ile Ermenistan planını birleştiren bir karar daha aldı. Bölgede yaşanan sürecin Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında çatışmalara dönüşmesi üzerine Azerbaycan hükümetinin Karabağ'da olağanüstü hal ilan etmesi, çarpışmaları durdurmaya yetmedi. Aksine çatışmalar Azerbaycan'ın diğer bölgelerine de sıçradı. Bakü ve Sumgayıt kanlı çatışmalara sahne oldu.²³

Ermenilerin faaliyetleri, Azerbaycan'da milliyetçi hareketlerin artmasında etkili oldu. 1988 yazında Azerbaycanlı aydınlar Azerbaycan Halk Cephesi (AHC)'nin temellerini attılar. Ülke çapında aydınların önderliğinde yönetime karşı gerçekleştirilen eylemler Moskova'yı tedirgin etti. Bu gergin ortamda, 16 Temmuz 1989'da Bakü'de Azer-

baycan Halk Cephesi'nin (AHC) kuruluş kongresi yapıldı.²⁴

Azerbaycan'da yaşanan bu gelişmeler, bağımsızlığa giden yolda önemli bir dönüm noktası oldu. AHC, kuruluşundan itibaren fiilen ülke yönetiminde söz sahibi olmaya başladı. AHC önderliğinde ülke çapında gerçekleştirilen eylemler; Sovyetler Birliği'nin yalnız Azerbaycan'da değil, bütün Güney Kafkasya'daki ekonomik ve siyasi kontrolünü zayıflatmaya başladı.²⁵ Bu sırada Karabağ ve Nahçıvan'da Ermeniler ile olan çatışmaların artması üzerine Ermenilerin saldırılarına karşın Halk Cephesi'nin hazırlıklara başladığı bildirildi.²⁶ Ermeniler ise Karabağ'daki iki Türk yerleşim birimine saldırarak 12 kişiyi öldürüp 22 kişiyi rehin aldılar. Bu olaylar Azerbaycan'da halkın tepkisine neden oldu. 13 Ocak 1990'daki Bakü'de Ermenistan'ı protesto mitinginden sonra Ermenilerin bulunduğu semtlere saldırılar oldu. Saldırığı gerçekleştirenlerin bir yıl önce Ermenistan'dan ve Karabağ'dan 200 bin civarında Azerbaycan Türk'ünün tehcir edilmesi sırasında yakınları katledilenler olduğu belirtilmiştir.²⁷

Azerbaycan ile Ermenistan arasında meydana gelen olayları önlemek amacıyla Gorbaçov'un emriyle Kızıl Ordu birlikleri

- (23) C. Başlamış, "Karabağ Temel Sorun", *Milliyet*, 30 Ocak 1990; C. Abdullayev, "Azerbaycan'da Anayasallaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.1, Ankara 2001, s.111; N. Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Ankara 2001, s.9; Y.N. Zinin, A.V. Maleshenko, "Azerbaycan", *Central Asia and the Caucasus After the Soviet Union*, Florida 1994, s.102; Taşkıran, *agm*, s.1193; S. Serdari-Niyâ, "Karabağ ez Sâl-ı 1923 tâ 1988", *Varlık*, (www.varlik.com, 22.12.2010.) s.103.
- (24) H. Kanbolat, "20 Ocak Olayları: Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesinde Son Kilometre Taşı" <http://www.asam.org.tr>; 23.01.2007; C. Abdullayev, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.48, S. 4, Ankara 1999 s.111; N.Nesibli "Azerbaycan'ın Millî Kimlik Sorunu", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.1, Ankara 2001, s.146; Cafersoy, *age*, s.16, İ. Y. Tezel "Azerbaycan'da Devlet Başkanlığı Seçimlerinde Yarış Hızlanıyor", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, S. 347, Ankara 2003, s.5; M. Gasimov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Türkler*, C.19, Ankara 2002, s.135.
- (25) Kanbolat, *agm*; G. Hüseyinli, "Azerbaycan'da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.1, Ankara 2001, s.162.
- (26) "Azerbaycan'da Halk İktidarı" *Tercüman Gazetesi*, 13 .01.1990.
- (27) C. Başlamış, "Karabağ Temel Sorun", *Milliyet*, 30 .01.1990; S. Kili "Azerbaycan, Batı, Sovyet Rusya ve Türkiye", *Cumhuriyet*, 1.03.1990; "Şehitleri Hazar'a Atıyorlar", *Tercüman*, 24 .01.1990; "Cevanlarımızı Tanklar Ezdi", *Tercüman*, 23.01.1990; A. Aslanlı, "Tarihte ve Günümüzde Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.1, Ankara 2001, s.402; H.Kanbolat "20 Ocak Olayları: Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesinde Son Kilometre Taşı" <http://www.asam.org.tr>, (23.01.2007).
- (28) "Azerbaycan Can Derdinde" *Tercüman Gazetesi*, 6 Ocak 1990.

bölgeye gönderildi. Bu sırada Moskova Radyosu ve TASS ajansı Bakü'de Ermenilerin diri diri yakıldığı gibi haberler yayınlayarak Ermeni yanlısı tutumunu sürdürdü.²⁸ Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında yaşanan bu olaylar üzerine; barışın sağlanması için Baltık Devletlerinin girişimi ile Riga'da iki taraf arasında 2 Şubat 1990 tarihinde barış görüşmesi yapıldı. Ancak Ermeni temsilcilerinin olumsuz tutumu nedeniyle görüşmeler başladığı gün sona erdi.²⁹ 6 Şubat 1990 tarihinde gerçekleştirilen Komünist Parti Merkez Komitesinin toplantısında konuşan Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri Ayaz Muttalibov, Kafkasya'daki durumun bir iç savaş olduğunu, askeri tedbirlerden çok siyasi yollarla çözülebileceğini söyledi.³⁰ Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'inin 20 Şubat'ta Ermenistan ve Azerbaycan'ın durumunu görüşmek üzere yaptığı toplantıda Mihail Gorbaçov, Karabağ'ı 1923'ten beri Azerbaycan'ın bir parçası sayan kanunun korunması gerektiğini ifade etti.³¹

1991'de Azerbaycan bağımsızlık yolunda ilerlerken Karabağ Ermenileri de Artsak Ermeni Cumhuriyeti'ni ilan etmiş, Azerbaycan Parlamentosu anayasaya aykırı olduğu için karara sert tepki göstermişti.³² Ermenilerin, Şaumyan bölgesindeki köylere saldırması üzerine Rusya başkanı Boris Yeltsin ve Kazakistan başkanı Nursultan Nazarbayev devreye girdi. İki liderin teşebbüsleri ile sorunun halledilmesi için Kafkasya'da Jeleznovodsk kentinde, 24 Eylül 1991 tarihinde Ermenistan ve Azerbaycan anlaşmaya vardı. Buna göre, ateşkes sağlanacak, Ermenistan; Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu kabul edecek, bölgeye kendini yönetmek için bir takım olanaklar sağlanacaktı. Ancak görüşmelerin yapıldığı sırada bile çatışmalar devam ediyordu. 20 Kasım 1991 tarihinde ise Azerbaycan'ın Ermenilerin ateşkesine uymadığını göstermek amacıyla davet ettiği Rus ve Kazak gözlemcilerin içinde bulunduğu helikopter, Ermeniler tarafından düşürüldü. Bu olay Azerbaycan tarafını Ermenistan'a giden

demir yolunun kapatılması gibi birtakım önlemler almaya yöneltti. Ayrıca Azerbaycan Yüksek Sovyeti, 26 Kasım 1991 tarihli toplantısında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin statüsünü ortadan kaldırdı ve onu oluşturan rayonları doğrudan Bakü'ye bağladı.³³ Bu gelişmeler barış görüşmelerini sonuçsuz bıraktı. 1992'de yaşanan olaylar sonucunda çatışmalar iki tarafın millî ordularının katıldığı bir mücadele şekline dönüşürken yüzyılın başında olduğu gibi Rus askerleri Ermenilere destek verdi.³⁴

30 Ocak 1992'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın AGİT üyesi olmasıyla birlikte Karabağ sorunu uluslararası bir boyut kazandı. Bu sırada İran'ın arabuluculuk teklifi iki taraftan da kabul görmezken 20 Şubat 1992'de Rusya'nın öncülüğünde Ermenistan ve Azerbaycan'ın dışişleri bakanları görüşerek ateşkes yönünde olumlu demeçler verdiler. Ancak aradan bir hafta geçmeden 26 Şubat'ta Ermeniler, Hocalı'da bir katliam gerçekleştirdiler. 600'den fazla Azerbaycan Türk'ünü öldürdüler. 487 kişi Ermeniler tarafından rehin alınırken, yaralı sayısının 1250 olduğu bildirildi. Bu olaydan sonra 150 kişiden ise hiç bir haber alınamadı.³⁵ Azerbaycan, saldırıları gerçekleştiren Ermeni ordusunda Rus askerlerinin de bulunduğunu açıkladı. 3 Mart'ta basın toplantısı düzenleyen 3 Rus askeri, Ermeniler ile birlikte hareket ettiklerini itiraf ederek Azerbaycan'ın iddialarını teyit etti.³⁶

Ermeni saldırılarının Rus ordusu tarafından desteklenmesi Azerbaycan'daki Komünist yönetime karşı olan tepkileri iyice arttırdı. Devlet başkanı Ayaz Muttalibov,

(29) "Barışa Yeni Adım", *Tercüman Gazetesi*, 01.02.1990; "Barış Görüşmesine Ermeni Darbesi" *Tercüman*, 5.02.1990.

(30) "Gorbaçov Kimseyi Memnun Edemedi", *Tercüman Gazetesi*, 07.02.1990.

(31) "Karabağ Azerbaycan'ındır", *Tercüman Gazetesi*, 21.02.1990.

(32) A.Asanlı, "Tarihte ve Günümüzde Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.1, Ankara 2001, s. 403; Zinin-Maleshenko, *agm*, s.107.

(33) Asanlı, *agm*, s.403; Taşkıran, *agm*, s.1194.

(34) Taşkıran, *agm*, s.1194.

(35) Asanlı, *agm*, s.404.

(36) Asanlı, *agm*, s.405; "On Binlerce Azeri Bakü'ye Kaçıyor", *Milliyet*, 05.03.1992.

(37) M. Alpargu, "Güvenlik Boyutunda Türkiye Azerbaycan İlişkileri" *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S.3, Ankara 2004, s.3; Cafersoy,

6 Mart 1992'de istifa etmek zorunda kaldı. Muttalibov, muhalefet tarafından Yukarı Karabağ'daki Ermeni saldırılarına karşı gerekli tedbirleri almamakla suçlanıyordu.³⁷ Muttalibov'un istifasından sonra yaşanan süreç; 7 Haziran 1992'de gerçekleştirilen başkanlık seçimlerini AHC lideri Ebulfez Elçibey'in kazanmasıyla sonuçlandı.³⁸

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın 24 Mart 1992'deki Helsinki toplantısında Yukarı Karabağ sorununun barışçı yollardan çözümü için bir konferans düzenlenmesinin gündeme gelmesiyle birlikte sorun uluslararası alanda yeni bir grubun oluşmasına da neden oldu. Gelişen süreçte, ABD, Rusya ve Fransa eşbaşkanlığında AGİT Minsk Grubu oluşturuldu. Grubun üyeleri arasında Türkiye de bulunmaktadır.³⁹ Yukarı Karabağ Sorununun çözümü için AGİT bünyesindeki görüşmeler devam etse de Ermeniler saldırılarını 1994'teki ateşkese kadar durdurmədılar. Elçibey'e karşı yapılan darbe girişiminden sonra Azerbaycan'da iktidar basamaklarını sırasıyla eline geçiren Haydar Aliyev döneminde, 9 Mayıs 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları ile Karabağ'daki ayrılıkçı Ermenilerin temsilcileri ateşkes anlaşması imzaladılar. Ateşkes 12 Mayıs'ta yürürlüğe girdi.⁴⁰ Ateşkes Azerbaycan'ın fiili olarak işgalini durdurdu. Ancak savaş sürecinde Azerbaycan, topraklarının %20'sini kaybetmişti. Yine Ermenilerin Haziran-Temmuz 1993 tarihindeki saldırıları sonucunda 500 binden fazla Azerbaycan Türk'ü göçmen durumuna düşmüş, daha sonraki saldırılarla birlikte bu rakam 1 milyon civarına ulaşmıştır.⁴¹

Bağımsız Devletler Topluluğu ve AGİT ateşkes anlaşmasından sonra bölgeye gözlemciler gönderdi. Diplomatik çabalar sonunda bölgeye uluslararası askeri güç gönderilmesi gündeme geldi. AGİT, 2000 kişilik uluslararası bir kuvvet göndereceğini, bir ülkenin bu kuvvetin en fazla % 30'nu sağlayabileceğini bildirdi. Bu arada Azerbaycan'ın Karabağ'da yer alacak uluslararası kuvvet içinde Türk

askerinin de olmasını istemesi üzerine Ermenistan Dışişleri Bakanı Papazyan, uluslararası barış gücüne Türk askerini kesinlikle kabul etmeyeceklerini söyleyerek teşebbüsün sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.⁴²

Karabağ Sorununda Türkiye'nin Tutumu

Karabağ sorunu Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkileyen önemli bir meseledir. Bunun yanında Ermenilerin Doğu Anadolu'yu kaybettikleri bir Ermeni toprağı olarak görmeleri, bir gün bu toprakları geri alacakları yolundaki düşünce ve planları iki ülke arasındaki ilişkileri en az Yukarı Karabağ kadar etkileyen bir faktördür. Örneğin 1962'de Sovyetlerin Anadolu toprakları üzerindeki isteklerinden vazgeçmesi Ermeniler arasında yaygın ayaklanmalara neden olmuştur.⁴³ Bağımsızlıktan sonra da Ermenistan'ın Türkiye ile ilgili politikalarında değişiklik olmadı. Ermenistan Bağımsızlık Beyannamesi'nin 11. maddesinde Doğu Anadolu illerimiz "Batı Ermenistan" olarak nitelendirilmektedir. Aynı maddede "Ermenistan, 1915 soykırımının tanınması çabasını sürdürmeye devam edecektir" ifadesi yer almaktadır.⁴⁴

Ermenistan'ın bu politikalarına rağmen başlangıçta Türkiye, Karabağ sorununda mesafeli durmayı tercih etti. Çatışmaların şiddetlendiğı, Ermenilerin katliamlarını arttırdığı 1992 yılına kadar Ermenistan aleyhinde bir tavır sergilemedi. Hatta çatışmaların devam ettiği dönemde Ermenistan'a Batılı devletler

age, s.34-41; Gömeç, age, s. 37; Zinin-Maleshenko, agm, s.107; N. Batur, "Muttalibov İstifa Etti", *Milliyet*, 07.03.1992.

(38) Gasimov, "Azerbaycan..", s.136; Abdullayev, agm, s.113; A. Yalçınkaya, *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler*, Ankara 2006, s.120; Cafersoy, age, s.42 vd.; Gömeç, age, s. 37; Zinin-Maleshenko, agm, s.107; "Ermeniler Agdam'a Saldırdı" *Milliyet*, 09.03.1992.

(39) www.osce.org, (14.01.2011).

(40) Cafersoy, age, s.74-75; Aslanlı, agm, s.415.

(41) Alpargu, agm, s.8; Cafersoy, age, s.63; http://www.yeniazərbaycan.com, (25.06.2007); N.Cafersoy, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.1, Ankara 2001, s.296.

(42) Taşkıran, agm, s.1195; Sabah, 20.10.1994.

(43) D.C. Matuszewski, "İmparatorluklar, Uluslar, Sınırlar", S.E. Wimbush, *Sovyet Müslümanları*, Çev. Y.T. Kurat, Ankara 1988, s.151.

(44) Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanığı, www.tbmm.gov.tr, (01.11.2007).

tarafından gönderilen yardım malzemeleri Türkiye üzerinden ulaştı.⁴⁵ Bu malzemelerin içinde silah olduğuna dair dönemin gazetelelerinde haberler yer aldı.⁴⁶ Sadece Türkiye'nin tutumu değil, her konuda Rusya ile rekabet içinde olan ABD'nin ve birçok Batı ülkesinin ortak tavır sergilediği tek olayın belki de Karabağ sorunu olması dikkat çekicidir.

Ermenilerin Şuşa'yı ele geçirdiği, Laçın'ı bombaladığı bir dönemde Türkiye'nin Azerbaycan'a askeri yardımda bulunmamasının arkaasında yeni bir Kıbrıs sorunu yaratmama düşüncesinin olduğu, dolayısıyla dönemin başbakanı Demirel'in bu konuda temkinli davrandığına ilişkin yorumlar yapılmıştır. Hatta, Karabağ konusunda dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal sert açıklamalar yaparken başbakan Demirel daha ılımlı açıklamalarda bulunmuş, sorunun uluslararası camiada barışçıl yollardan çözülmesini savunmuştur.⁴⁷ Türkiye'nin Kars ve Gümrü Antlaşmalarından doğan haklarını kullanarak Ermenilerin, Nahçıvan bölgesine yaptıkları saldırıları durdurmak için askeri müdahalede bulunup bulunmayacağı tartışılırken, Mayıs 1992 tarihinden itibaren sorunun AGİT gibi uluslararası kuruluşlar bünyesinde çözülmesine yönelik girişimlerde bulunulması, Türkiye için en doğru adım olarak görülmüştür. Nitekim Mayıs 1992'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi nezdinde bir girişimde bulunuldu.⁴⁸ Öte yandan olayların devam ettiği dönemde, Eylül 1992'de, Türkiye'nin Ermenistan'a yüz bin ton buğday satarak o sırada Azerbaycan'ın bu ülkeye uyguladığı ambargonun etkisizleştirilmesine katkıda bulunması başlangıçta tek taraflı olarak Azerbaycan'ı desteklemediğinin, Batı'nın ve Rusya'nın tepkisini çekmek istemediğinin bir göstergesidir. Ankara'nın Ermenistan'la yakınlaşma girişimleri bununla kalmamış, Ermenistan'a 1992-1993 kışı boyunca üç yüz milyon kilowatt-saat elektrik enerjisi satılması taahhüdünü içeren bir enerji anlaşması imzalanmıştır. Ancak Azerbaycan'ın ve Türkiye'de muhalefetin tepkisi üzerine bu anlaşma iptal

edilmiştir.⁴⁹ Azerbaycan lideri Elçibey'in 2 Nisan 1993 tarihinde Kelbecer'in Ermeniler tarafından işgali sırasında bölgedeki sivilleri çıkarmak için istediği 2 helikopteri, yine dönemin hükümeti bu tür müdahalelerin Rusya ile karşı karşıya gelmeye neden olacağı gerekçesiyle reddetmiştir.⁵⁰

Ermenilerin, Hocalı'da yaptığı katliamlar ve arkasından Kelbecer bölgesinde gerçekleştirdikleri saldırılar ile birlikte Türkiye, Ermenistan politikasında değişikliğe gitti. Türkiye, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmalarda Azerbaycan tarafını destekleyerek 1993 yılında Ermenistan sınırını kapatma kararı aldı.⁵¹ Türkiye'nin bu sorundaki en önemli adımı Ermenistan sınırının kapatması olmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye, Karabağ sorununun AGİT bünyesindeki Minsk Grubu'nda barışçıl yollardan çözümü için çalışmaktadır. 1995 yılında Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunlara çözüm bulunması için özel temsilci atayarak Rusya'nın bu konudaki aktif politikasına karşı bir adım atmış oluyordu.⁵² Minsk Grubu içinde devam eden görüşmelerden çok bölgede Rusya'nın teşebbüsleri daha etkili olmaktadır. Kafkasya'da meydana gelen pek çok olayın Rusya'nın politikaları ile bir şekilde ilişkisi bulunduğu görüşü makbuldür. Rusya, Sovyetlerin çöküşünden sonra kurulan cumhuriyetleri arka bahçesi olarak gördüğünden bölgede nüfuzunu olumsuz etkileyecek her türlü teşebbüsün karşısında durmaktadır. Karabağ sorununda AGİT gibi kurumları saf dışı bırakarak kendisi çözümde belirleyici olma yolunda zaman zaman adımlar atmıştır.⁵³

(45) Gömeç, *age*, s.50.

(46) "Karabağ Hazırlığı Yok", *Milliyet*, 05.03.1992.

(47) N. Batur, "Karabağ'da Ermeni Stratejisi", *Milliyet*, 11.05. 1992; *Milliyet*, 16. 03.1992.

(48) B. Yınanç, " Nahçıvan'a Ermeni Saldırısı", *Milliyet*, 8.05 1992; "Karabağ Sorunu Uluslararası Platformda", *Milliyet*, 11.05.1992.

(49) Cafersoy, *age*, s.128.

(50) Cafersoy, *age*, s.130.

(51) "Armenia Says Nagorny Karabakh 'Separate' from Turkey Relations", <http://en.rian.ru/>, (22.05.2009).

(52) *Milliyet*, 14.06.1995.

(53) Ö. G İsyar, *Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Bursa 2004. s. 79.

Türkiye'nin Karabağ meselesinde izlediği politika Ermenistan ile ilişkilerinde temel etkenlerden biri olarak yer almaktadır. Son dönemde bu ülke ile gerçekleştirilen müzakerelerin ana unsurlarından biri yine Karabağ sorunu ve sınırların açılması konusu olmuştur. Özellikle sınır kapısının açılması oldukça tartışılmaktadır. Kapının açılmasının hem Türkiye'ye hem de bölgeye faydalar getireceği ifade edilmektedir. Böyle bir durumda Türkiye'nin Kafkaslarla olan açmazlarından birinin çözüleceği, Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağlılığının sona ereceği, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sorunun çözülmesine yardımcı olacağı konusunda görüşler ileri sürülmektedir.⁵⁴ Bu çerçevede Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi yolunda adımlar atılmaya başlandı. İki ülke arasında yapılan görüşmeler sonucunda imzalanan protokollerin yanı sıra liderler düzeyinde görüşmeler de gerçekleştirildi. Cumhurbaşkanı Gül ile Sarkisyan arasında 2009 Mayıs'ında Prag'da yapılan görüşmelerde ilişkilerin normalleşmesine vurgu yapıldı. Ermeni lider, Karabağ sorununun Türkiye ile olan ilişkilerden ayrı tutulması gerektiği yönünde açıklamalar yaptı.⁵⁵ İki ülkenin dışişleri bakanları arasında 10 Ekim 2009'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti İle Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol" ortak sınırın açılmasına ilişkin bir madde de içeriyordu.⁵⁶ Ermenistan ile gerçekleştirilen görüşmeler ve imzalanan protokollerin Türkiye'de ve Azerbaycan'da olumsuz tepkilerle karşılaşması üzerine hükümet, Karabağ sorunu çözümediği sürece sınır kapılarını açmayacağını açıkladı.⁵⁷ Dışişleri Bakanı Davutoğlu ise protokolün imzalanmasından bir gün sonra yaptığı bir açıklamada Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının 5-6 ay içinde beş kere buluştuklarını ve buluşmalarda Türkiye'nin 2007 yılından itibaren bölgede yaptığı hamlelerin etkili olduğunu belirterek, Türkiye'nin Azerbaycan'ı kaderine terk etmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını söyledi.⁵⁸ Ermenistan cephesinde ise önce 12 Ocak 2010 tarihindeki Anayasa Mahke-

mesi kararı ile daha sonra da Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın yaptığı açıklamalar ile iki ülke arasında imzalanan protokolün yürürlüğe girmeyeceği anlaşılmıştır.⁵⁹

Sonuç

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu 1800'lerin ortalarından itibaren Ruslar tarafından oluşturulmuş yapay bir sorundur. Yaklaşık iki yüz yıldır bölgedeki Ermenilerle Azerbaycan Türkleri arasında yaşanan çatışmalar 1988-1994 tarihleri arasında yeni bir boyuta ulaşmış ve Ermenistan, Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmiştir. 1994'te gerçekleşen ateşkes anlaşmasından beri iki ülke arasında yapılan görüşmelere rağmen sorun hâlâ çözülememiştir. Çünkü iki yüzyıl önce olduğu gibi günümüzdeki sorunun arkasında da uluslararası güçler bulunmaktadır. Meselenin çözümü sadece iki ülkenin uzlaşmasına bağlı değildir. Rusya, bazı Batılı ülkelerdeki Ermeni lobisinin ve hatta İran'ın desteği ile Ermenistan elini güçlü hissettiğinden işgal ettiği toprakları terk etmemektedir. Bölgede devam eden karışıklıklar, Çarlık Rusyası'nın olduğu gibi Rusya Federasyonu'nun da işine gelmektedir. Yüzyıllardır sıcak denizlere açılmaya çalışan Ruslar için Karabağ sorununun devam etmesi, Türkiye'nin Azerbaycan ile daha fazla işbirliği yapmasını önlemesi açısından önemlidir. Ayrıca Azerbaycan'ın Hazar enerji kaynaklarını uluslararası pazara sevkini kontrol etmek açısından da Karabağ sorunu Rusya için etkili bir kozdur. Rusya, Azerbaycan'ın ve di-

(54) Ş. Kantarcı, "Amerikalı Bir Uzmanın Gözüyle Türkiye-Ermenistan İlişkileri", www.turksam.org, (22.03.2005).

(55) M. Gökçe, "Yükarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, S. 6/1, 2011, s.1121.

(56) Türkiye Cumhuriyeti İle Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol, www.mfa.gov.tr (10.10.2009).

(57) "Karabağ'da Sorun Çözülmezse Adım Atmayız", *Zaman*, 10.04.2009; "Ermenistan Türkiye ile İmzalanmış Protokollerin Ratifikasyonu Prosesini Dayandırır", <http://az.apa.az>, (22.04.2010) ; "Ermenistan Protokollerin Onay Sürecini Dondurdu"; *Milliyet*, 22.04.2010.

(58) www.mfa.gov.tr, 11.10.2009; "Ermenistan Sınırının Açılması Söz Konusu Değil", *Milliyet*, 17.07.2010.

(59) "Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye-Ermenistan Protokollerine İlişkin Gerekçeli Kararı Hakkında", http://www.mfa.gov.tr/no_-14, (18.01.2010).

ğer bölge cumhuriyetlerinin kendisine olan bağımlılığının devam etmesi için bu tarz sorunları koz olarak kullanmaktadır. Bu nedenle Karabağ sorununda Azerbaycan ile Türkiye'nin birlikte hareket etmesi iki ülkenin tarihi ve kültürel bağlarının bir gereği olması kadar Sovyet sonrası yeni dünya düzeninde bölgede etkili olabilmek için de zorunludur.

Kaynaklar

Abdullayev, C., "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.48, S. 4, Ankara 1999.

Abdullayev, C., "Azerbaycan'da Anayasallaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.1, Ankara 2001.

Alpargu, M., "Güvenlik Boyutunda Türkiye Azerbaycan İlişkileri", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S.3, Ankara 2004.

Aslanlı, A., "Tarihte ve Günümüzde Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.1, Ankara 2001.

Attar, A., *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara 2005.

Aydın, C., "Azerbaycan'da Devlet Terörü" *Tercüman Gazetesi*, 8 Şubat 1990.

Başlamış, C., "Karabağ Temel Sorun", *Milliyet*, 30 .01.1990.

Batur, N., "Karabağ'da Ermeni Stratejisi", *Milliyet*, 11.05. 1992.

Batur, N., "Muttalibov İstifa Etti", *Milliyet*, 07.03.1992.

Baykara, H., "Kafkasya'da Ermenilerin Durumu ve Ermenistan'a Sessizce İlhak Edilen Azerbaycan Toprakları", *Türk Kültürü*, S. 84, Ankara 1969.

Caferoğlu, A., "Sovyet İdaresindeki Esir Milletler", *Türk Kültürü*, S. 21, Ankara 1964.

Cafersoy, N., "Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.1, Ankara 2001.

Cafersoy, N., *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Ankara 2001.

Gasimov, M., "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Türkler*, Cilt 19, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

Gasimov, M., "Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasinin Mücadelesi", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.1, Ankara 2001.

Gökçe, M., "Yükarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, S. 6/1, 2011.

Gökçe, M., *Siyab Altın Peşinde Hazar'da Bin Yıl*, Ankara 2012.

Gömeç, S., *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 1999.

Halaçoğlu, Y., "Ermeni Meselesi ile İlgili Birkaç Rus Kaynağı", *Yeni Türkiye*, C. 7, S.38, Ankara 2001.

Hasanlı, C., *Azerbaycan Tarihi*, Ankara 1998.

Henze, P. B., "Ulusal İç Muhalefetin Görünümü ve Yarattığı Sorunlar", Ed. S. E. Wimbush, *Sovyet Müslümanları*, Çev.: Y.T. Kurat, Ankara 1988.

Hüseyinli, G., "Azerbaycan'da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.1, Ankara 2001.

İşyar, Ö. G., *Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Bursa 2004.

Jackson, A.V. W., *From Constantinople to the Home of Omer Khayyam*, Macmillan Company Press, New York 1911.

Kanbolat, H., "20 Ocak Olayları: Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesinde Son Kilometre Taşı" <http://www.asam.org.tr>, (23.01.2007).

Kanbolat, H., "20 Ocak Olayları: Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesinde Son Kilometre Taşı" <http://www.asam.org.tr>, 23.01.2007.

Kantarci, Ş., "Amerikalı Bir Uzmanın Gözüyle Türkiye-Ermenistan İlişkileri", www.turksam.org, (22.03.2005).

Kili, S., "Azerbaycan, Batı, Sovyet Rusya ve Türkiye", *Cumhuriyet*, 1.03.1990.

Kurat, A.N., *Rusya Tarihi*, Ankara 1999.

Matuszewski, D.C., "İmparatorluklar, Uluslar, Sınırlar", S.E. Wimbush, *Sovyet Müslümanları*, Çev. Y.T. Kurat, Ankara 1988.

Nesibli, N., "Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu", *Avrasya Dosyası*, C.7, S.1, Ankara 2001.

Ok, N., "Yeni Azerbaycan Cumhuriyeti Kurulurken", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 62, İstanbul 1992.

Saray, M., "Azeri Türkleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.29, İstanbul 1984.

Sarınay, Y., vd., *Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu*, Ankara 2001.

Sarınay, Y., vd., *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri*, Cilt, I, Ankara 2006.

Sarınay, Y., vd., *Osmanlı Belgelerinde Karabağ*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., İstanbul, 2009.

Serdarî-Niyâ, S., "Karabağ ez Sâl-ı 1923 tâ 1988", *Varlık*, (www.varliq.com, 22.12.2010).

Sertçelik, S., *Rus Arşiv Belgeleri Işığında Ermeni Soykırımı İddialarına Dair*, Ankara 2004.

Shaffer, B., *Sınırlar ve Kardeşler*, Çev.: A. Gara, V. Kerimov, Bilgi Üniv. Yay. İstanbul 2008.

Taşkıran, C., “Karabağ’da Son Durum”, *Yeni Türkiye*, C. 3, S. 16, Ankara, 1997.

Tebrizli, M.N., *Azerbaycan Davası*, İstanbul 1946.

Tezel, İ. Y., “Azerbaycan’da Devlet Başkanlığı Seçimlerinde Yarış Hızlanıyor” *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, S. 347, Ankara 2003.

Wimbush, S. E., *Sovyet Müslümanları*, Çev.: Y.T. Kurat, Ankara 1988.

Yalçın, A., “Türk Halklarında Milli Uyanış”, *Avrasya Etüdüleri*, C. 1, S. 4, Ankara 1995.

Yalçınkaya, A., *Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler*, Ankara 2006,

Yınanç, B., “ Nahçıvan’a Ermeni Saldırısı”, *Milliyet*, 08.05 1992.

Zinin, Y.N.- A.V. Maleshenko, “Azerbaijan”, *Central Asia and the Caucasus After the Soviet Union*, Florida 1994.

Gazete ve İnternet Haberleri

“Armenia Says Nagorny Karabakh ‘Separate’ from Turkey Relations” <http://en.rian.ru/>, (22.05.2009).

“Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin Türkiye-Ermenistan Protokollerine İlişkin Gerekeçli Kararı Hakkında”, http://www.mfa.gov.tr/no_-14, (18.01.2010).

“Ermenistan Protokollerin Onay Sürecini Dondurdu”, *Milliyet*, 22.04.2010.

“Ermenistan Türkiye ile İmzalanmış Protokollerin Ratifikasyonu Prosesini Dayandırır”, <http://az.az.az>, (22.04 2010)

“Türkiye Cumhuriyeti İle Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol”, www.mfa.gov.tr, (10.10.2009).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, www.tbmm.gov.tr, (01.11.2007).

“Azerbaycan Can Derdinde” *Tercüman Gazetesi*, 6 Ocak 1990.

“Azerbaycan’da Halk İktidan” *Tercüman Gazetesi*, 13 .01.1990.

“Cevanlarımızı Tanklar Ezdi”, *Tercüman Gazetesi*, 23.01.1990.

“Şehitleri Hazar’a Atıyorlar”, *Tercüman*, 24 .01.1990.

“Barış Görüşmesine Ermeni Darbesi” *Tercüman Gazetesi*, 5.02.1990.

“Gorbaçov Kimseyi Memnun Edemedi”, *Tercüman*, 07.02.1990.

“Karabağ Azerbaycan’ındır”, *Tercüman*, 21.02.1990.

“Karabağ Hazırlığı Yok”, *Milliyet*, 05.03.1992.

“On Binlerce Azeri Bakü’ye Kaçıyor”, *Milliyet*, 05.03. 1992.

“Ermeniler Ağdam’a Saldırdı” *Milliyet*, 09.03.1992.

“Karabağ Sorunu Uluslararası Platformda”, *Milliyet*, 11.05.1992.

<http://www.yeniazərbaycan.com>, (25.06.2007)

“Karabağ’da Sorun Çözülmezse Adım Atmayız”, *Zaman*, 10.04.2009.

www.mfa.gov.tr, (11.10.2009).

www.osce.org, (14.01.2011).

“Barışa Yeni Adım” *Tercüman Gazetesi*, 01.02 1990.

“Ermenistan Sınırının Açılması Söz Konusu Değil”, *Milliyet*, 17.07.2010.

Sabah Gazetesi, 20.10.1994.